

Antoni Komendera

BADANIA MONOGRAFICZNE W TWÓRCZOŚCI WŁADYSŁAWA GRABSKIEGO

I. WPROWADZENIE

Władysław Grabski /1874-1938/ znany jest szerszemu ogółowi przede wszystkim jako działacz społeczny i polityczny, ekonomista i historyk. Od samego początku działalności /1896/ potrafił połączyć wymienione wyżej sfery ludzkiej aktywności - stanowiły one dla niego nierozłączną całość. Naczelną zasadą, którą kierował się w swoich poczynaniach było dobro całego społeczeństwa, jego rozwój społeczny i gospodarczy. Cel ten zamierzał osiągnąć na bazie solidaryzmu społecznego bez naruszania zastanej struktury władzy.

Do najważniejszych dat z jego działalności społecznej i politycznej należą: 1904 r. - wspólnie z S. Chełstowskim zakłada nielegalną organizację Związek Pracy Narodowo-Politycznej, po wybuchu I wojny światowej zainicjował założenie Centralnego Komitetu Obywatelskiego, 1918 r. - przez krótki okres czasu był ministrem rolnictwa, w latach 1919-1923 pełnił funkcję ministra skarbu i premiera. W grudniu 1923 roku Sejm powierzył W. Grabskiemu utworzenie fachowego rządu "pozaparlamentarnego", którego głównym zadaniem była walka z inflacją i bezrobociem. W 1925 r. pod naciskiem nierozwiązanych trudności gospodarczych i społecznych podał się do dymisji.

Po wycofaniu się z rządu poświęcił się całkowicie pracy naukowej, kierował katedrą ekonomii politycznej w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. W latach 1928-1934 był prezesem Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich. W 1936 r. założył Instytut Socjologii Wsi, który z jego inicjatywy rozpoczął wydawać "Roczniki Socjologii Wsi".

W pracy naukowej w sposób komplementarny łączył zainteresowania problematyką historii, ekonomii, socjologii. Głównie koncentrował się na zagadnieniach wsi. Zmierzał do poprawy sytuacji społecznej ludności wiejskiej; w swoich analizach ekonomicznych, historycznych, socjologicznych najwięcej uwagi poświęcał rozpoznaniu treści i kierunków zmian zachodzących na wsi polskiej. Żył przekonanie, że chociaż sama nauka nie rozstrzyga wszystkich problemów rozwoju społecznego, jednak bez nauki nie można mówić o żadnym postępie.

Istnieje dość powszechna opinia, że tylko taka dziedzina wiedzy ludzkiej osiągnie status nauki, która potrafi wylegitymować się precyzyj-

ze wyodrębnionym przedmiotem i metodami badania. Uczony, o którym mowa, stwierdzenie takie uważał za niewystarczające. Nauka musi być związana z potrzebami życia społecznego. Wartościowanie nauki, jej ocena, związane są z praktyczną użytecznością wytworów wiedzy naukowej. Teza ta znajduje między innymi uzasadnienie w następującej wypowiedzi: "Socjologia wsi jest nauką potrzebną działaczom społecznym wiejskim, by mogli pracować płodniej a działalność społeczna wiejska jest wielkim dla socjologii polem poznania wsi jako siły społecznej"¹.

Innymi słowy, praca społeczna powinna być wsparta naukową diagnozą. Skrótowy opis sylwetki uczonego, jego działalności politycznej i społecznej świadczy o rozległym obszarze jego zainteresowań, ich pełna i zarazem kompetentna prezentacja przerasta możliwości autora niniejszego szkicu. Dlatego też, zakres przedmiotowy swoich rozważań zredukuję do zagadnień socjologicznych, a pominię problematykę ekonomiczną i historyczną².

Postawa praktyka zdeterminowała kierunek socjologicznych zainteresowań Grabskiego. Nie była nim socjologia ogólna, lecz szczegółowa - socjologia wsi. Zarys swej koncepcji - zwany systemem socjologii wsi - zawarł w 1 i 2 tomie "Roczników Socjologii Wsi" z lat 1936-1937.

W tym miejscu należy podkreślić, że okres międzywojenny charakteryzował się bujnym rozwojem socjologii wsi. Badania dotyczące ludności wiejskiej były bardzo liczne i wnikliwe³. Zauważmy nadto, że ludność wiejska w Polsce stanowiła dominującą grupę społeczną. Grabski rozumiał potrzebę stworzenia epójnego opisu procesów i zjawisk społecznych związanych ze środowiskiem wiejskim. Píše: "Musimy więc badać jako zbiorowe siedlisko sił społecznych, badać przeszłość wsi polskiej - by zrozumieć jej terażniejszość, badać pilnie najnowsze kierunki energii w łonie naszej wsi odbywające się, a jednocześnie poznawać właściwości środowisk na całym świecie, by móc wyrozumieć dokąd wieś polska dojść może, badać sposoby dochodzenia wsi do lepszego jutra, tam gdzie zostało ono częściowo osiągnięte, a przez to ułatwić osiągnięcie tego celu u nas własnymi siłami i we własnym kierunku. Badanie takie stanowi przedmiot socjologii wsi"⁴.

Łatwo zauważyć, że tak zakreślony przedmiot socjologii wsi jest kategorią bardzo ogólną. Za pojęciem "system socjologii wsi" w koncepcji W. Grabskiego kryje się postulat analizy diachronicznej i synchronicznej wszystkich zjawisk i procesów związanych z wsią. Analiza procesów dziejowych wsi, rozwój jej struktury agrarnej to domena historii gospodarczej i etnografii.

II. DZIEDZINA, ZAKRES I ZADANIA ANALIZY

Analiza systemowa stosowana jest obecnie w wielu naukach⁵. Także w socjologii ujęcie to posiada, obok bogatej tradycji, doniosłe współcześnie znaczenie⁶. W naukach społecznych przyjęło się rozumienie pojęcia "system" w sposób ogólny, jako pewien całościowy układ, w skład którego wchodzi dające się wyodrębnić elementy. Stąd możemy powiedzieć: struktura obiektów systemowych związana jest z takimi pojęciami jak: "element", "integralna całość", "funkcja", "relacja".

Ogólność i uniwersalność kategorii analitycznej, jaką jest konstrukt teoretyczny "system" ściśle związana jest z możliwością generalizacji i relatywizacji tego pojęcia. Inwencja badacza decyduje o tym, co w danej chwili spełnia rolę "systemu" a co "subsystemu". Kryterium rozstrzygającym jest zwykle zakres przedmiotowy rozważanych obiektów społecznych. Np. w nauce marksistowskiej analizując strukturę klasowo-warstwową powiemy, że kategoria "warstwa społeczna" jest subsystemem kategorii "struktura klasowo-warstwowa". Natomiast rozważając strukturę zawodową inteligencji polskiej powiemy, że kategoria "warstwa społeczna" - inteligencja - jest systemem. Podobnie możemy powiedzieć, iż termin "więź społeczna" jest nadrzędny w relacji do terminu "stosunek społeczny", a z innego punktu odniesienia ten ostatni termin może być nadrzędny w relacji do pojęcia "styczność społeczna"⁷.

W ujęciu systemowym klasy, warstwy, grupy społeczne są funkcjonalnymi całościami, w których wewnętrzne procesy /sprzężenia między elementami układu/ zapewniają minimum równowagi systemu.

W moich rozważaniach ujęcie systemowe spełnia rolę zespołu dyrektyw o charakterze inwencyjnym, przydatnych w rekonstrukcji poglądów socjologicznych W. Grabskiego.

Patrząc z innego punktu widzenia możemy wyróżnić dwa sposoby uprawiania nauki. Pierwszy: postawę "teoretyka" - przejawia się ona w konstruowaniu misternej siatki pojęciowej, bez zbytej dbałości o empiryczną kontrolę wprowadzonych pojęć i uogólnień. Tytułem przykładu można wskazać na dorobek naukowy T. Parsonsa⁸. Drugie stanowisko: postawa "empiryka". Opiera się ono na przekonaniu, że każde nowe twierdzenie naukowe musi być dobrze uzasadnione, w toku weryfikacji bądź falsyfikacji hipotez empirycznych - bezpośrednio lub pośrednio. Współcześnie za tym stanowiskiem opowiadał się między innymi A. Małewski, wydaje się także, iż jest ono zbliżone do ideału nauki W. Grabskiego. Rzecz jasna jest to wyróżnienie skrajne, oparte o zasadę opozycji, w rzeczywistej praktyce występują wyłącznie różnice w stopniu preferencji. W świetle praktyki jest to rozróżnienie raczej pozorne, przynajmniej w skrajnej postaci.

Roboczo dla celów przeprowadzanej analizy przyjmuję, że proces badawczy w naukach empirycznych rozpada się na następujące etapy: a/ postawienie problemu, b/ zbieranie danych, c/ analiza danych, d/ interpretacja danych, e/ konstruowanie teorii, f/ wyjaśnianie zjawisk i procesów, g/ przewidywanie przyszłych zjawisk i procesów. W powyższym schemacie kategoria "proces badawczy" jest pojęciem zgeneralizowanym, adekwatnym dla każdej nauki, która rości sobie pretensje do nazwy - nauka empiryczna. Podkreślam, że jest to ujęcie modelowe, wynika z przyjęcia przesłanki o metodologicznej jedności nauk empirycznych. Stanowisko takie nie zaprzecza istnieniu specyficznych cech poszczególnych nauk szczegółowych. Zakłada jedynie, iż charakter tych odrębności wynika ze specyfiki wymienionych wyżej etapów postępowania badawczego, w szczególności w odniesieniu do drugiego etapu.

Na proces badawczy możemy także spojrzeć od strony czynności badawczych i rezultatów badań. Rozróżnienie to jest zbieżne z podziałem metodologii na pragmatyczną i apragmatyczną według K. Ajdukiewicza⁹. Przedstawiony wyżej model procesu badawczego w mojej analizie winien ułatwić odpowiedź na pytanie, na ile referowana koncepcja spełnia wymogi metodologicznej dojrzałości nauki empirycznej? Chodzi w tym wypadku o sens normatywny metodologii.

Ostatnią kategorią analityczną wymagającą konkretyzacji jest pojęcie monografii. Autor nigdzie *explicite* nie formułuje definicji tego terminu. Wydaje się, że jego znaczenie można pojmować dwojako:

- w aspekcie przedmiotowym: monografia jest to opis pojedynczej wsi lub innego obiektu społecznego, np. rodzina, kościół, szkoła itp., wyodrębnionego z całej społeczności lokalnej,
- w aspekcie metodologicznym: monografia jest pojmowana jako sposób organizacji procesu badawczego, jest to pełny i wyczerpujący opis zjawisk i procesów charakterystycznych dla danego układu.

Na użytek przeprowadzanej analizy przyjmuję dwa powyższe określenia terminu monografia.

Zakres i zadania przeprowadzanej niżej rekonstrukcji ograniczają się do: opisu w kategoriach systemowych poglądów socjologicznych W. Grabkiego, próby oceny metodologicznej dojrzałości jego dorobku, wykazaniu, że autorowi można przypisać rozumienie monografii w dwóch aspektach. Opis koncepcji W. Grabkiego mieści się w Części III i IV poniższych rozważań, natomiast rozdział V zawiera analizę porównawczą, jest próbą oceny dorobku socjologicznego założyciela pierwszego Instytutu Socjologii Wsi w Polsce w świetle nauki współczesnej.

1. Przesłanki teoretyczne systemu

W przyjętej konwencji analitycznej rekonstrukcja rozważanej koncepcji winna rozpocząć się od odpowiedzi na dwa pytania: pierwsze, jakie są podstawowe kategorie systemu? i drugie, jakie twierdzenia bazowe leżą u podstaw referowanego systemu? W odpowiedzi na pierwsze pytanie wskazać należy na trzy pojęcia: wieś, rodzina /obydwie kategorie pojmowane są jako grupa społeczna/, gospodarstwo /pojmowane jako warsztat pracy/. W terminologii autora są to tzw. terminy wyjściowe. Natomiast w sensie ontologicznym stanowią one układy realne¹¹, są pewnymi całościami o uporządkowanej strukturze elementów - są systemami społecznymi. Odnośnie drugiego pytania można wyróżnić następujące twierdzenia bazowe; stanowią one jednocześnie zespół czterech dyrektyw heurystycznych, konstytuujących ogólny model systemu:

a/ wieś stanowi pewną wyodrębnioną całość, jest układem społecznym zamkniętym, różnym od miasta,

b/ wieś posiada charakter trwały, innymi słowy, kontynuuje swe istnienie mimo stałych zmian w przynależności do takiej grupy konkretnych jednostek,

c/ wieś posiada charakter funkcjonalnych całości, w których działanie poszczególnych elementów jest ze sobą ściśle związane, tak, że oddzielne ich istnienie jest niemożliwe bez naruszenia równowagi systemu,

d/ wieś zajmuje centralne położenie w ramach całej struktury społeczeństwa, jest wyróżnionym układem społecznym, jest to grupa spajająca mikro- i makrostrukturę społeczną.

W terminologii reistycznej stwierdzilibyśmy: wieś jest układem społecznym, bo stanowi grupę społeczną: pierwotną, wielorodzinną, opartą o więzi osobowe - rodzinne i sąsiedzkie. Stanowi harmonijną całość, charakteryzuje się symbiotyczną jednością przyrody, rodziny i gospodarstwa jako zakładu pracy. Jest grupą samowystarczalną w sensie ekonomicznym i kulturowym. Dzięki wewnętrznym autodynamicznym siłom zapewnia utrzymanie stanu równowagi własnej wspólnoty, wyposaża ją we wszelkie wartości zapewniające jej przetrwanie, ale nie tylko to, może także promieniować i wzbogacać kulturę nadrzędnych grup społecznych.

Łatwo zauważyć, iż status metodologiczny powyższych sformułowań pozwala kwalifikować je jako twierdzenia ontologiczne. Opisują one i wyjaśniają ogólne cechy i prawidłowości istniejącej rzeczywistości, lecz nie pozwalają przewidywać przebiegu konkretnych zjawisk i procesów społecznych. Nie poddają się bezpośredniej kontroli empirycznej, tym samym nic nie mówią o konkretnej rzeczywistości w terminach z zakresu wie-

dzy naukowej, inaczej są to sądy, które umieścić można w ramach filozofii nauki. Twierdzenia takie stanowią jedynie punkt wyjścia dla formułowania konkretnych problemów badawczych. Podobna idea legła u podstaw systemu W. Grabskiego. Wymienione powyżej twierdzenia bazowe stanowiły dla niego przesłanki wyjściowe do skonkretyzowania zestawu szczegółowych zagadnień badawczych, którymi powinna zająć się socjologia wsi. Podstawowa część jego twórczości socjologicznej poświęcona jest rozpracowaniu konkretnych zagadnień z zakresu problematyki wiejskiej. Znalazło to wyraz w tej części jego koncepcji, którą zatytułował: "Układ systemu i zagadnień socjologii wsi".

2. Struktura systemu

Budowę systemu socjologii wsi W. Grabskiego sprowadzić można do pięciu podstawowych problemów, w oparciu o które sformułowane są szczegółowe zagadnienia badawcze. W skróconym omówieniu postaram się wskazać na zagadnienia najważniejsze z punktu widzenia przyjętych zasad analizy¹³.

W podstawowych pięciu zakresach problemowych należy uwzględnić:

a/ wieś jako środowisko społeczne, gdzie należy opisywać: typy więzi społecznej, rodzinę jako grupę społeczną, sposoby gospodarowania, różnice między sąsiadującymi wioskami;

b/ strukturę agrarną, w której wypuklamy zagadnienia dotyczące ewolucji dziejowej stosunków rolnych i te, które dotyczą szczególnych warunków życia społecznego na wsi;

c/ sytuacje kryzysowe i wynikające stąd typowe zachowania społeczne;

d/ aktywność zawodową i społeczną ludności, zachowania dewiacyjne;

e/ stosunki między społecznością lokalną a społeczeństwem globalnym.

Rzecz jasna, że za powyższymi formułami kryje się szczegółowy indeks zagadnień badawczych. W tym miejscu podkreślenia wymaga fakt, że zakres tych zagadnień w rzeczywistości wyznaczają wszystkie procesy i zjawiska nurtujące ówczesne społeczności lokalne. Ponadto autor postuluje konieczność zapoznania się z ewolucją dziejową tych zbiorowości, traktowaną jako tło dla przebiegających ówczesnie zjawisk.

Z zestawu proponowanej problematyki badawczej dostrzec możemy wpływ dwóch szkół socjologicznych: socjologii systematycznej L. Wiese'go¹⁴ i kierunku badań empirycznych zapoczątkowanego przez Le Play'a¹⁵. Jednak z punktu widzenia zadań niniejszej rekonstrukcji nasuwa się inna donioślejsza uwaga, dotyczy ona języka naukowego, w jakim autor formułuje zagadnienia badawcze. Po pierwsze, jest to język "realistyczny", Grabski używa go wtedy, gdy posługuje się pojęciami: rodzina, wieś, gospodarstwo, kościół, lud itp., w tym wypadku doszukiwałbym się analogii w stosunku do Le Play'a. Po drugie, jest to język "nierealistyczny", występujący tam, gdzie badacz używa kategorii pojęciowych: stosunek, ustrój, postępek itp.

Tu z kolei dopatrywałbym się wpływu L. Wiese'go. Zdanie sprawy z tego faktu wydaje się o tyle celowe, ponieważ zwraca uwagę na fakt występowania w socjologii w sposób komplementarny dwóch rodzajów opisów naukowych, co w wielu wypadkach doprowadzić może do uniknięcia sporów pozornych.

3. Baza źródłowa systemu

Znaczenie danych źródłowych dla nauki jest bezsporne. Grabski pisze na ten temat: "Podstawowym zagadnieniem rozwoju wszelkiej nauki są źródła, na jakich opiera ona swój system badawczy. Socjologia nie ustaliła jeszcze swego własnego terenu badania i swego typu źródeł. Tworząc systemy socjologii, należy jednocześnie rozbudowywać ustalenie rodzajów źródeł"¹⁸. Intuicje zawarte w tym stwierdzeniu należy uznać za bardzo ciekawe, w pewnym sensie aktualne do dnia dzisiejszego. Idąc śladem myśli autora można postawić następującą tezę: w aspekcie metodologicznym specyfika każdej nauki tkwi w sposobach i rodzajach uzyskiwanych danych źródłowych. Konkretnie, socjologię od fizyki odróżnia przede wszystkim specyficzna baza źródłowa. Etapy procesu badawczego: analiza i interpretacja danych, budowa teorii, podobne są we wszystkich naukach empirycznych, dlatego, że zasady myślenia naukowego są wspólne dla wszystkich dyscyplin naukowych. W tym momencie warta podkreślenia jest nieufność Grabskiego do autobiografii jako danych socjologicznych. Dokumenty osobiste w socjologii F. Znanieckiego były nie tylko podstawowym materiałem źródłowym, lecz także odrębną metodą badań. Grabski uważa, że są to źródła, częściowo zaś opracowania. Uznaje je za pożyteczne lecz nie za niezbędne. Uważa, że są to w znacznej mierze utwory literackie na dany temat, odzwierciedlają subiektywne przeżycia i oceny autora pamiętników. Nie są one tym samym w pełni obiektywne. Socjolog musi z dużą ostrożnością opracowywać ten typ źródeł. Wydaje się, iż przytoczone uwagi dość dobrze odzwierciedlają dbałość uczonego, aby głoszone w naukach społecznych twierdzenia były dobrze uzasadnione.

Zauważmy, iż globalny zakres przedmiotowy koncepcji zdeterminował podobny zakres dla bazy źródłowej tegoż systemu. Według W. Grabskiego wszystkie rodzaje źródeł socjologicznych można ująć w pięć podstawowych działów: a/ monografie, dotyczyć one mogą różnych całości społecznych, wsi, szkół, itd., b/ życiorysy wszelkiego rodzaju, c/ wywiady o wsi, d/ wyciągi z różnych materiałów, e/ statystyki urzędowe, f/ opracowania innych nauk, traktowane jako źródła pomocnicze, g/ utwory literackie, h/ zbiory różnorodnych dokumentów. Innymi słowy - wszystkie dostępne dane źródłowe socjolog wsi powinien wykorzystywać, w zależności od szczegółowej problematyki badawczej.

4. Funkcjonalność systemu

Ujęcie systemowe narzuca konieczność równoczesnego rozpatrywania struktury, tj. układu elementów składowych, jak i funkcji, tj. roli elementów spajających daną całość. Stąd rodzi się pytanie, jakie zadania miał spełniać u W. Grabskiego system socjologii wsi? Adekwatna odpowiedź na to pytanie jest utrudniona, ponieważ autor zostawił koncepcję nie wykończoną. Niemniej z dużym prawdopodobieństwem funkcje te sprowadzić się dają do dwóch dziedzin: praktycznej i poznawczej.

Pierwsza jest oczywista, socjologia wspierać miała praktyczne działania. Z kolei funkcje poznawcze ograniczają się do dwojakiego rodzaju dyrektyw: zespołu zasad o charakterze koncepcyjnym, które miały ukierunkować inwencję badaczy w stronę zagadnień poznawczo płodnych i po drugie - miały być zespołem zasad pomocnych w konkretnym procesie badawczym i interpretacji obserwowanych zjawisk i procesów społecznych. Wątpliwości może budzić termin "interpretacja". W. Grabski nigdzie jasno nie wyłożył zasad i sposobów analizy danych źródłowych. Jedynie implícite, w formie postulatów pewne idee znaleźć można w koncepcji badań monograficznych.

IV. SYSTEM W WERSJI ZRELATYWIZOWANEJ. SCHEMAT MONOGRAFII

Pamiętamy, że W. Grabski traktował monografię jako podstawowe źródło wiedzy społecznej o wsi. Aby uniknąć nieporozumień zauważmy, że poprzednia część rozważań dotyczyła ogólnego modelu systemu socjologii wsi. Pojęcia "wieś", "stosunki społeczne", "rodzina" są to kategorie uogólnione o zasięgu uniwersalnym - nie dotyczą bezpośrednio konkretnej wspólnoty wiejskiej. Grabski zmierzał do pełnego i wyczerpującego opisu wszelkich typowych zjawisk i procesów związanych z konstruktem teoretycznym "ludność wiejska" procesów aktualnych i dziejowych. Próby stworzenia takiej "monografii" - aspekt metodologiczny - z naukowego punktu widzenia należy uznać za program zupełnie utopijny. Zadanie takie bliższe jest zainteresowaniom filozofii społecznej.

Z socjologicznego punktu widzenia większe znaczenie posiada model szczegółowy systemu. Model ten znalazł swą konkretyzację w schemacie socjologicznych monografii wsi. W tym wypadku opracowanie monograficzne jest to pełny i wyczerpujący opis jednej wybranej wioski - aspekt przedmiotowy. W ujęciu systemowym model szczegółowy jest subsystemem modelu ogólnego, jego skonkretyzowaną miniaturą. Dla poparcia powyższych rozważań, schemat socjologicznej monografii przedstawię w porządku identycznym jak w części trzeciej.

1. Założenia teoretyczne badań monograficznych

Wkład koncepcyjny W. Grabskiego do problematyki badań monograficznych jest kontynuatorski w stosunku do szkoły Le Play'a. Według Le Play'a społeczna organizacja rodziny nadaje charakter całemu społeczeństwu, określa jego strukturę i dynamikę. Zauważmy, że jest to schemat rozumowania analogiczny jak w systemie Grabskiego, z tą jedynie różnicą, że nie rodzina lecz wieś jest czynnikiem konstytuującym obraz społeczeństwa. Monografia winna być głównie opisem socjo-graficznym, tzn. winna skupiać się na tym, co stanowi życie społeczne w ściślejszym znaczeniu: na więzi społecznej i czynnikach, które ją utrzymują, na strukturze grupy i układzie stosunków społecznych między ludźmi w grupie. Łatwo w tym miejscu dostrzec wpływ socjologii L. Wiesse'go, według której istota życia społecznego daje się sprowadzić do dwóch podstawowych stosunków: zbliżania i oddalania się ludzi od siebie.

W całościowym opisie monograficznym badacz nie wyróżnia żadnego zjawiska jako problemu wiodącego, przede wszystkim koncentruje się na zjawiskach życia teraźniejszego. Bada procesy i przeobrażenia społeczne konkretnej zbiorowości ludzkiej, określa kierunek zmian, przyczyny i mechanizm ich przebiegu. Punkt ciężkości badania spoczywa na rozpoznawaniu współżycia grupowego ludzi. Autorowi chodzi o to, że zachowania społeczne są źródłem zjawisk: ekonomicznych, zewnętrznych przejawów kultury, a nie na odwrót - albowiem te ostatnie są genetycznie związane z całością kształtem życia społecznego ludzi, co z punktu widzenia socjologa jest najważniejsze. W tym kontekście monografia jest samodzielną metodą badania mikrostruktury społecznej. Metodą dlatego, ponieważ spełnia wymogi czterech pierwszych etapów całościowo pojętego procesu badawczego; tj. posiada własny przedmiot, własne techniki zbierania danych, sposoby analizy i interpretacji danych. Rzecz jasna, rezultaty badań monograficznych jako swoistej metody w globalnym systemie socjologii W. Grabskiego spełniają rolę źródeł.

2. Struktura monografii¹⁷

Poniżej przedstawię najważniejsze zagadnienia badawcze, które zdaniem W. Grabskiego koniecznie muszą być uwzględnione przy monograficznym opisie wioski. W kolejności rozdziałów opisu należy uwzględnić:

a/ ogólne położenie wsi: geograficzne, tj. obszar, części składowe wioski, liczbę ludności; przyrodnicze, tj. gleba, klimat, stosunki geograficzne, komunikację, sprzedaż i zakup produktów, przeszłość wsi, jej cechy szczególne;

b/ wieś jako grupę rodzinno-ludnościową: dane o pochodzeniu rasowym i plemiennym, skład liczebny ludności z podziałem na rodziny, stosunek

rodziców do dzieci, emigrację wewnętrzną i zewnętrzną;

c/ gospodarowanie i zarobkowanie jako czynniki utrzymujące ludność przy życiu: podział gospodarstw według typów pracy, sposoby pracy rolniczej, zajęcia nierolnicze, sposoby gromadzenia oszczędności;

d/ własność rolniczą i inną oraz związane z tym następstwa: własność ziemi i sposoby gospodarowania na niej, proces powstawania struktury własności, stosunek do ziemi jako własności, przejawy dorabiania się i biednienia, własność nierolniczą;

e/ sposoby życia ludności, jej kulturę materialną i duchową, kulturę osobistą, odporność fizyczną ludności na głód i chorobę, psychikę ludności, poglądy osobiste, przejawy rodzinnej twórczości kulturalnej i artystycznej, czyny przestępcze i niemoralne;

f/ życie społeczne we wszystkich jego przejawach: więź społeczną między jednostkami i między grupami, udział w akcjach samorządowych, organizacje społeczne i ich funkcje, więź religijną i sposoby jej manifestowania, strukturę klasowo-warstwową, pozostałości pochodzenia stanowego, stosunek do narodu i państwa i jego instytucji, przejawy agitacji politycznej, tarcia na tle różnic religijnych czy też narodowościowych;

g/ zebrać i wypuklić najważniejsze przejawy życia społecznego i innych czynników, które mają wpływ na życie społeczne: ruchy ludności, migracje, przyrost naturalny i dominujące tendencje, stosunek do partii politycznych.

Na koniec należy przeprowadzić analizę typologiczną badanej wioski i zakwalifikować ją do któregoś z typów, ze znanych już w socjologii typologii. Należy także wskazać na te cechy charakterystyczne, które upodabniają lub różnicują badaną społeczność w stosunku do sąsiednich wspólnot.

Proponowany wyżej zakres tematyczny badania kwalifikuje się do typu monografii całościowej, wykraczającej poza zwykły opis socjograficzny.

3. Baza źródłowa monografii

Stanowisko W. Grabskiego było następujące. Badacz społeczny może posługiwać się każdymi znanymi sposobami zbierania danych, jeżeli tylko są one adekwatne do założonego celu badań. Dlatego też w monografiach próby wyróżnienia jakiegokolwiek techniki badawczej socjologii są niesłuszne. Jednakże schemat dotyczy jednostek terytorialnych wraz ze zbiorowością na niej żyjącą - w badaniu więc należy położyć szczególny nacisk na bezpośredni kontakt badacza z badanym obiektem, powinny to być opracowania w formie badań terenowych, w których badacz może skorzystać ze wszystkich dostępnych źródeł. Baza źródłowa systemu ogólnego jest więc podobna do bazy systemu szczegółowego.

4. Funkcjonalność subsystemu

Podobnie jak w poprzedniej części funkcje monografii możemy podzielić na poznawcze i praktyczne, które wzajemnie uzupełniają się. Pisząc o związkach między nauką a praktyką W. Grabski mówi: "/.../ socjologia wsi, będąc nauką o wsi, nie będzie tracić na swej wartości ze stanowiska badawczego, jeśli przedmiot badań swoich skierowywać będzie ku sprawom najbardziej żywotnym. /.../ Umiłowanie przedmiotu nie powinno zaślepić ani badacza - przeciwnie pchnie ono pierwszego by szukał sprawdzianów w wynikach badań, a drugiego zaś, by szukał w działalności ludzkiej nie tylko gry interesów, ale przejawów sił tkwiących w głębi duszy ludzkiej i szukających uzewnętrznienia w życiu społecznym"¹⁸.

Zadaniem monografii jest dać wszechstronny opis instytucji i grup społecznych, procesów i zjawisk charakterystycznych dla tych całości. Opisy te miały służyć do analizy porównawczej z innymi społecznościami tego typu, zarówno w przestrzeni /analiza synchroniczna/ jak i czasie /analiza diachroniczna/. Zwykły opis naukowy w postaci twierdzeń sprawozdawczych nie zadowalał autora systemu socjologii wsi. Uważał on, że monografie winny być podetawą do ukazywania wzajemnych powiązań między obiektami, procesami i zjawiskami społecznymi. Winny wskazywać przyczyny zaobserwowanych zjawisk społecznych.

Podobieństwo funkcji systemu i subsystemu jest tylko formalne. Dlatego że ogólny model systemu jest niemożliwy w praktycznej realizacji procesu badawczego na gruncie jakiegokolwiek pojedynczej dyscyplinie naukowej. Zasięgiem swoim objąłby dziedziny tradycyjnie przynależne do innych nauk: historii, ekonomii, etnografii, biologii. Natomiast schemat szczegółowy - badania monograficzne typu całościowego - jest możliwy w praktycznej realizacji w ramach procesu badawczego adekwatnego dla socjologii. W tym ostatnim wypadku zupełnie inną sprawą byłaby kwestia poznawczej celowości takich badań.

V. KONCEPCJA GRABSKIEGO A MONOGRAFISTYKA WSPÓŁCZESNA

Analizę porównawczą rozpocznę od stwierdzenia, które chociaż jest truizmem, niemniej warto jest przypomnienia. Autor konstruując swój system oparł się na ówczesnym dorobku socjologii wsi, zarówno w zakresie jej przedmiotu jak również metodologii - jego system odzwierciedla ówczesną dojrzałość socjologii jako nauki. Dorobek monografistyki tego okresu doczekał się omówienia w wielu pracach¹⁹.

W tym miejscu należy także wspomnieć o dwóch faktach: system socjologii wsi W. Grabskiego jest niepełny - śmierć autora nie pozwoliła na jego ukończenie. Po drugie, zaproponowany schemat badań nie doczekał się empirycznej weryfikacji. Dlatego też, trudno ocenić jego praktyczną przydatność.

1. Porównanie przedmiotu

Kategoria "wieś" - społeczność wioskowa - była centralnym pojęciem jego systemu. Przypomnijmy, wspólnota wioskowa była przez niego traktowana jako grupa zamknięta, określona poprzez zwyczaje, tradycję i specyficzną organizację pracy. Była społecznością, która obejmowała wszystkie funkcje życia zbiorowego jednostek, regulowała i zaspokajała potrzeby materialne, społeczne i kulturalne swych członków. Społeczność ta zachowywała swą odrębność w płaszczyźnie poziomej, w stosunku do grup podobnych i w płaszczyźnie pionowej, w stosunku do grup większych. Charakterystykę tradycyjnej społeczności znaleźć można między innymi w pracach S. Czarnowskiego i D. Markowskiej²⁰. Taka właśnie koncepcja tradycyjnej społeczności legła u podstaw systemu socjologii wsi Grabskiego.

Natomiast dla badań współczesnych pojęcie typologiczne "tradycyjna społeczność" jest kategorią mało użyteczną. Obecnie uwaga badaczy skierowana jest nie w stronę statycznie ujmowanej społeczności a wyłącznie w kierunku badania dynamiki przemian wiejskich wspólnot. Ogólnie przyjmuje się, że teoretyczny konstrukt "tradycyjna społeczność" stracił swą wartość heurystyczną. Obecnie społeczność lokalna nie może być pojmowana w kategoriach socjologii S. Czarnowskiego czy W. Grabskiego. Stan faktyczny charakteryzuje się rozpadem tradycyjnych społeczności²¹. J. Turowski pisze na ten temat: "Tradycyjna wiejska społeczność lokalna ulega dezintegracji w zakresie swej organizacji. Znika dawna jednorodność zwyczajów i obyczajów, wartości ogólnie pożądaných, ocen moralnych i wzorów postępowania. Ta jednorodność i wysoki stopień integracji, a więc stosowania się do tych norm, były cechą charakterystyczną tradycyjnej społeczności lokalnej. Współczesne ujednoczenie dokonuje się w ramach społeczeństwa a nie poszczególnych jednostek osiedleńczych". I dalej - "W związku z tym problematyka integracji społecznej na wsi nie może być współcześnie rozwiązywana i ujmowana w ramach koncepcji jednostki osadniczej i według koncepcji współdziałania przy pomocy sąsiedzkiej"²².

1.1. "Aktywizacja i rozwój Społeczności Lokalnych"²³

Nowe zainteresowanie problematyką wiejskich społeczności znajduje teoretyczną wykładnię w koncepcji o dynamicznym rozwoju i uaktywnieniu się dawnych społeczności wiejskich. Wydaje się, iż koncepcja ta spełnić może podobną funkcję heurystyczną jaką w swoim czasie spełniała teoria tradycyjnej społeczności. Z. T. Wierzbicki mówi: "W ujęciu strukturalno-procesowym AIRSL można określić jako zorganizowaną działalność ludzi żyjących w określonej miejscowości /wsi, miasteczku/ lub regionie, celem zaspokajania wyselekcjonowanych wspólnych potrzeb w procesie tworzenia nowych struktur i przyawojenia nowych postaw i umiejętności, przy czym społeczność lokalna tworzy swego rodzaju arenę dla interakcji procesów zmierzających do realizacji wspólnych celów"²⁴.

W ujęciu systemowym AiRSL można określić jako model systemu teleologicznego, w którym występują dwa podstawowe elementy: jednym jest rozwój miejscowości zajmowanej przez daną społeczność /rozwój cywilizacyjny/, drugim zaś - aktywizacja ludności jako organizatorów i aktywnych uczestników własnego rozwoju. Pozwala to uznać, że AiRSL jest układem teleologicznym i zarazem autodynamicznym.

W konkluzji wypada stwierdzić, iż w zakresie przedmiotu badań istnieje zasadnicza różnica między koncepcją W. Grabkiego a zainteresowaniami badaczy współczesnych. Z jednej strony wspólnota zamknięta, z drugiej - społeczność otwarta na zewnętrzne wpływy. W tym miejscu nasuwa się uwaga o historycznej zmienności przedmiotu badań w naukach społecznych. Po prostu społeczność wioskowa z początku XX wieku okazuje się czymś innym w latach siedemdziesiątych tegoż stulecia. W ogólnej metodologii nauk zjawisko to znajduje odbicie w sporze między naturalizmem a antynaturalizmem.

2. Porównywanie metodologii

Oczywiste jest, że zmiana problematyki wpływa na perspektywę metodologiczną badań. Problematyka przemian nie może być ujmowana w postaci modelu statycznego - koncepcja tradycyjnej społeczności. Adekwatnym narzędziem jest jedynie model dynamiczny, który wyraża się w biegunowej koncepcji badania przemian społeczności wiejskiej. Według tej propozycji, w oparciu o pojęcie typu idealnego należy skonstruować dwa przeciwstawne bieguny. Jeden biegun spełniałaby kategoria "tradycyjna społeczność", zaś biegun przeciwny kategoria "społeczność nowoczesna" - w moim ujęciu AiRSL. W efekcie otrzymalibyśmy continuum, które odzwierciedlałoby ciągły charakter przemian społeczności. Na skali continuum istniałaby możliwość systematyzacji współczesnych społeczności lokalnych, określenia kierunku zmian, pomiaru stopnia zaawansowania zachodzących przemian społecznych. Koncepcja continuum znajduje teoretyczne oparcie w analizach teoretycznych Redfielda, który wyróżnił dwa opozycyjne pojęcia - "wiejskość", "miejskość" i Tönniesa z jego rozróżnieniem "wspól ot" i "zrzeszeń". Oba ujęcia idealno-typologiczne charakteryzują proces przemian społeczności lokalnych w warunkach urbanizacji. Można powiedzieć, że ujęcie biegunowe jest ogólnym modelem procesu przemian. W badaniach konkretnej społeczności może spełniać jedynie rolę dyrektywy o charakterze inwencyjnym. Natomiast nic nie mówi o rzeczywistym przebiegu zjawisk.

Braki te usuwa metoda integralna K. Dobrowolskiego²⁵, która szczególny walor ujawnia w badaniach monograficznych małych zbiorowości. Metoda ta cały proces badawczy rozpatruje z punktu widzenia postulatów krzyżowania indywidualizującego i generalizującego kąta widzenia²⁶. Zalecenia

programu badawczego według tej koncepcji nie ograniczają roli badacza w naukach społecznych tylko do zbierania danych, ale wskazują na konieczność formułowania generalizacji historycznych. Innymi słowy, metoda ta nie ogranicza się do czystego ideografizmu "negich faktów", ale uwypukla walor nomotetyczny nauk społecznych. Postuluje, aby badacz społeczny w toku całego procesu badawczego łączył postawę empiryka i teoretyka. Inaczej, badacz nigdy nie uzyskuje "suchych faktów empirycznych", zawsze opiera się na jakiejś teorii i odwrotnie, teoria poprawnie zbudowana może być tylko w oparciu o dane doświadczalne. W tym ujęciu nie istnieje więc przeciwieństwo między teorią a empirią. Postawa integralna próbuje łączyć punkt widzenia genetyczny, holistyczny i funkcjonalny. Dwa ostatnie charakterystyczne są dla koncepcji systemowych. Uogólniając powiemy, że dyrektywy zawarte w metodzie integralnej rozciągają się na wszystkie etapy procesu badawczego. Rezultatem końcowym badania integralnego są uogólnienia w postaci generalizacji historycznych, stanowią one etap wstępny do skonstruowania spójnego systemu twierdzeń o ograniczonym zasięgu czasowo-przestrzennym - tzw. teorii historycznych.

Natomiast schemat monografii W. Grabskiego ograniczał się do opisu inwentaryzującego, był to jednocześnie model statyczny badania zjawisk społecznych, autor postulował co prawda uwzględnianie dziejów społeczności lecz w efekcie otrzymywaliśmy zwykłą narrację historyczną²⁷.

Osiągane rezultaty ograniczały się do twierdzeń sprawozdawczych, ich zasięg dotyczył wyłącznie badanej społeczności. Następnie, schemat ten nie spełniał wszystkich wymogów procesu badawczego. Zaproponowany sposób badania jest ekstensywny, prowadzi do całościowych opisów, nie uwzględnia hierarchii problemów, prowadzi to do chaotycznego nagromadzenia informacji. Trudno w nim odróżnić problemy poznawczo istotne od mniej ważnych. Zarzut ten jest o tyle zasadny, ponieważ w tym czasie powstały opracowania problemowe, które wychodziły z odmiennych przesłanek metodologicznych²⁸. Postulat pełnego i wyczerpującego opisu jest niezmiernie trudny - raczej niemożliwy do wykonania.

Obecnie naukowe uzasadnienie posiada monografia problemowa, która przedmiot badań ogranicza do najistotniejszych zagadnień dla danej społeczności. Stąd w zależności od konkretnego problemu, różnej wartości nabierać mogą specyficzne techniki zbierania danych. Współczesne badania posiadają raczej charakter badań intensywnych, nie zaś jak dawniej ekstensywnych. Interesuje w nich badacza bogactwo treściowego powiązania między różnymi cechami i relacjami badanego przedmiotu. W efekcie chce on otrzymać twierdzenia coraz bardziej ogólne. Badania te spełniają niejako rolę "eksperymentu" w naukach społecznych. Zwykle są wstępem do szerszych badań ilościowych, są pomocne przy ustalaniu problematyki, formułowaniu i korygowaniu założeń teoretycznych, stawianiu hipotez, projektowaniu technik i metod.

PRZYPISY

¹ Roczniki Socjologii Wsi, T. 1. Warszawa 1936, s. 3.

² Do ważniejszych prac z zakresu problematyki ekonomiczno-historycznej należą: Materiały w sprawie włościańskiej, T. 1, 2, 3, Warszawa 1907-1919; Cele i zadania polityki agrarnej w Polsce, Warszawa 1918; Społeczne gospodarstwo agrarne w Polsce, Warszawa 1923. Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej /1924-1925/, Warszawa 1927; Celowy Związek Inwestycyjny Samorządów Powiatowych, Warszawa 1928; Historia wsi w Polsce, Warszawa 1929; Kultura wsi polskiej i nauczania, Warszawa 1929; Wieś i folwark. Drobne a duże gospodarstwo rolne, ze stanowiska ekonomicznego, Warszawa 1930; Zagadnienia postępu rolniczego wobec kryzysu, Warszawa 1930; Inwestycje rolnicze, Warszawa 1936.

³ Z. T. Wierzbicki: Pół wieku socjologii wsi w Polsce, w: "Ruch Praniczny Ekonomiczny i Socjologiczny", nr 3, 1967.

⁴ "Roczniki"..., T. 1, s. 2.

⁵ O. Lange: Całość i rozwój w świetle cybernetyki, Warszawa 1962. Całościowy, inaczej systemowy sposób pojmowania zjawisk charakterystyczny jest dla Marksa, a szczególnie dla jego analizy struktury społeczeństwa kapitalistycznego. W tym miejscu chciałbym wskazać na inny ciekawy przykład ujęcia systemowego w nauce marksistowskiej, które spotykamy u A. Gramsciego. Chodzi o jego koncepcję "bloku historycznego" - jako czynnika determinującego rozwój społeczny. Koncepcję tę uznać możemy za przykład ogólnego systemu teleologicznego. Zob. A. Gramsci: Wstęp do studiów nad filozofią i materializmem historycznym, Pisma Wybrane, T.1, Warszawa 1961, s. 48.

⁶ H. Białyszewski: Koncepcja systemu społecznego w socjologii, w: "Studia Socjologiczne", nr 3-4, 1968.

⁷ Rozumienie tych terminów przyjmuję za J. Szczapańskim: Elementarne pojęcie socjologii, Warszawa 1970.

⁸ A. Malewski: O zastosowaniach teorii zachowania, Warszawa 1964, s. 11.

⁹ K. Ajdukiewicz: Logika pragmatyczna, Warszawa 1965, s. 175.

¹⁰ W. Grabki: "Roczniki"..., s. 73.

¹¹ Rozumienie "układ realny" identyfikuję z kategorią "zbiór realny" za S. Ossowskim, Dzieła, T. IV, O nauce, s. 164.

- 12 "Roczniki"..., T.1, s. 76.
- 13 Pełne omówienie, ibidem, s. 76-78.
- 14 ibidem, s. 7.
- 15 ibidem, s. 6.
- 16 ibidem, s. 39.
- 17 Pełne omówienie, ibidem, s. 58-64,
- 18 ibidem, s. 3.
- 19 J. Szczepański: Socjografia, w: "Wiedza i Życie", 1950, n. 1, s. 40; A. Żabko-Potopowicz: O monografiach skupień wiejskich w ogóle, a przede wszystkim w nauce polskiej, w: "Ekonomista", T. IV, 1933, s.55; K. Adamus: Monografia wsi w Polsce.Przegląd problematyki badawczej, w: "Etnografia Polska", T. II, 1959; S. Nowakowski; Franciszek Bujak jako socjolog, w: "Studia Socjologiczne", n. 4, 1964, s. 95.
- 20 S. Czarnowski: Podłoże ruchu chłopskiego, w: Dzieła, T. II, Warszawa 1955, s. 177; D. Markowska: Tradycyjna społeczność wioskowa w procesie przemian, w: "Etnografia Polska", T. VIII, 1964, s. 80.
- 21 Z. T. Wierzbicki: Stan współczesnej monografistyki społeczności lokalnych i możliwych przemian społecznych, w: B. Gałęski, "Zmiany społeczne i postęp techniczny", Wrocław 1971, s. 299.
- 22 J. Turowski: Od wsi tradycyjnej do wsi współczesnej, w: "Wieś Współczesna", n. 7 i 8, 1966, s. 60 i 63.
- 23 W dalszej części będę używał skrótu AiRSL, jako pojęcia typologicznego.
- 24 T. Z. Wierzbicki: Aktywność i rozwój społeczności lokalnej w socjologicznej perspektywie, w: "Studia Socjologiczne", n. 1, 1973, s.49.
- 25 K. Dobrowolski: Studia nad życiem społecznym i kulturą, Wrocław, Warszawa, Kraków 1967, s. 64.
- 26 W. Kwaśniewicz: Metoda integralna K. Dobrowolskiego, w: "Etnografia Polska", 1969, T. XII, n. 2, s.52.
- 27 J. Topolski: Metodologia historii, Warszawa 1968, s. 414.
- 28 J. Chałasiński: Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej "Kopalnia" na Górnym Śląsku, Warszawa 1935; K. Duda-Dziewierz: Wieś małopolska a emigracja amerykańska. Studium wsi Babice powiatu rzeszowskiego, Warszawa 1938.

MONOGRAPHIC STUDIES IN THE LITERARY OUTPUT OF WŁADYSŁAW GRABSKI

The paper is an attempt to reconstruct the concept of the sociology of the village as formed by Władysław Grabski. In his analytical discussion the author makes use of notions appropriate for a systematic approach in sociology, e.g. the notions of a system, element of a system, relation, generalization, relativization. Applying these categories the author describes Władysław Grabski's achievements in the field of sociology.

The last section of the paper brings an analytical comparison of Grabski's concepts with the present state of monographic studies of the village in Poland.

Антони Комендера

Монографические исследования в творчестве Владислава Грабского

Работа представляет собой попытку реконструировать концепцию социологии деревни Владислава Грабского. В аналитическом рассуждении автор применяет понятийный аппарат, адекватный системной трактовке в социологии, например, понятия: система, элемент системы, реляция, генерализация, релятивизация. Данные категории составляют язык, описывающий социологическое наследие Владислава Грабского. Заключительная часть работы посвящена сравнительному анализу концепции Грабского и современных монографий деревни в Польше.